

O'zbekiston Respublikasida jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti tizimining huquqiy asoslari va rivojlanish istiqbollari

Barchinoy Abdumalik qizi Xolmo'minova
abdumalikovna2112@gmail.com
Toshkent davlat yuridik universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasida pensiya ta'minoti tizimining huquqiy asoslari, xususan, jamg'arib boriladigan pensiya tizimining mazmuni, joriy etilish holati va mavjud muammolari tahlil qilingan. Muallif pensiya tizimida davlat tomonidan amalga oshirilayotgan islohotlar, tizimdagi demografik xavflar, moliyalashtirishdagi qiyinchiliklar hamda nodavlat va raqobatbardosh fondlarni rivojlantirish zaruratiga e'tibor qaratadi. Jamg'arib boriladigan pensiya tizimining samaradorligini oshirish uchun tijorat banklari va nodavlat moliyaviy institutlar ishtirokini ta'minlash taklif etiladi. Shuningdek, raqamlashtirish jarayonida yuzaga kelgan muammolar va ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar ham ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: pensiya tizimi, jamg'arib boriladigan pensiya, huquqiy asoslar, demografik muammo, moliyaviy barqarorlik

The Legal foundations and development prospects of the funded pension provision system in the Republic of Uzbekistan

Barchinoy Abdumalik qizi Xolmuminova
abdumalikovna2112@gmail.com
Tashkent State Law University

Abstract: This article analyzes the legal foundations of the pension provision system in the Republic of Uzbekistan, particularly focusing on the concept, current implementation, and existing problems of the funded pension scheme. The author highlights the reforms carried out by the state in the pension sector, demographic risks within the system, financial challenges, and the necessity of developing private and competitive pension funds. To improve the effectiveness of the funded pension system, it is proposed to ensure the involvement of commercial banks and private financial institutions. Additionally, the article presents suggestions for addressing the problems encountered in the process of digitalization.

Keywords: pension system, funded pension, legal framework, demographic

issue, financial stability

Mamlakatimiz mustaqillikka erishganidan keyin boshlangan islohotlar aynan inson qadri va huquqlarini yuksak qadrlashga yo'naltirildi. Fuqarolik jamiyatini barpo etishda bozor iqtisodiyoti tamoyillariga asoslanilgani, xalqaro standart va qadriyatlarga e'tibor qaratilgani muhim ahamiyat kasb etdi. Asta-sekinlik bilan inson manfaatlarini ustuvor qo'yadigan yondashuv shakllandi, bu esa jamiyat hayotiga insonparvarlik g'oyalarini chuqur singdirishga xizmat qildi. Insonning farovon yashashi, erkin va baxtli hayot kechirishi uchun qulay ijtimoiy muhit yaratildi, huquqiy munosabatlar tizimi mustahkamlandi. Bugun barcha harakat va tashabbuslar aynan inson uchun, uning hayoti va kelajagi uchun xizmat qilayotganini ko'rish mumkin.

Prezident Sh.Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek: "Nogironligi bo'lgan shaxslar, boquvchisini yo'qotganlar, yolg'iz keksalar, umuman, ko'makka muhtoj qatlamlarni qo'llab-quvvatlash, albatta, ustuvor vazifamiz bo'lib qoladi. Kelgusi yilda tadbirkorlik, biznes uchun yanada qulay muhit yaratish, yangi ish o'rinlari tashkil etish, aholi daromadlarini ko'paytirish, pensiya ta'minotini yaxshilash bo'yicha ham ko'p ishlar qilishimiz lozim"¹. [1]

Ma'lumki, fuqarolarning pensiya olishga bo'lgan huquqlari, ularni tayinlash va to'lash tartibi "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida" 3-sentabr 1993-yilda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi qonuni² [2] asosida tartibga solinadi. Mazkur qonun asosida davlat milliy pensiya tizimining huquqiy asoslari mustahkamlab qo'yilgan. Shu bilan bir qatorda jamg'arib boriladigan pensiya tizimi bo'yicha ham O'zbekiston Respublikasining 2004-yil 2-dekabrda "Fuqarolarning jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti to'g'risida"³ gi qonuni [3] qabul qilingan bo'lib ushbu tizim fuqarolarni ular belgilangan pensiya yoshiga yetgan davlat pensiyasi bilan bir qatorda qo'shimcha moddiy ta'minlashdan usuli hisoblanadi.

Jamg'arib boriladigan pensiya tizimining xususiyatlariga to'xtaladigan bo'lsak, ushbu pensiya tizimida ishtirok etish ikki xil asosda amalga oshirilmoqda. Ulardan biri majburiy bo'lib, bu yollanma mehnat bilan shug'ullanuvchi barcha fuqarolarga tegishli. Shu bilan birga, yakka tartibdagi tadbirkorlar hamda harbiy xizmatdagi shaxslar bu majburiyatdan istisno qilingan. Ikkinchisi esa - bu ixtiyoriy ravishda jamg'arib boriladigan pensiya tizimida qatnashishdir. Bu tizimda pensiya badallari to'g'ridan-to'g'ri ish beruvchi tomonidan to'lanadi. Shuningdek, to'plangan mablag'lar alohida fondga emas, balki Xalq banki tizimi orqali jamlanadi va pensiya yoshiga yetilgandan keyin to'lab beriladi. Eng muhim jihatlardan biri shuki, har bir

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi. «Xalq so'zi», 2018-yil 29-dekabr. 271-272 (7229-7230).

² <https://lex.uz/acts/-112314.1.2> "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risidagi" O'zbekiston Respublikasining qonuni. - Toshkent sh., 1993-yil 3-sentabr.

³ <https://lex.uz/acts/390573> "Fuqarolarning jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti to'g'risida" gi O'zbekiston Respublikasining qonuni. - Toshkent sh., 2004-yil 2-dekabr.

xodim uchun alohida hisob raqami ochilib, unga shaxsiy tartibda to'lovlar amalga oshiriladi. Ushbu jamg'armalar iqtisodiy tarmoqlarga investitsiya qilinib, foydali aylanishga yo'naltiriladi. Bunda ish beruvchi o'z xodimlari uchun har oyda badallarni o'tkazishi shart va bu to'lov xodimning ish haqiga ta'sir qilmaydi. Chunki majburiy badallar xodim maoshidan emas, uning daromad solig'i hisobidan ushlab qolinadi. Badallar miqdori uncha katta bo'lmagani sababli xodimlar uchun og'irlik qilmaydi. Jamg'arilgan mablag'lardan foydalanish huquqi pensiya olish huquqi paydo bo'lganda yuzaga keladi. Bu tizimda muomala layoqatiga ega bo'lgan har qanday fuqaro ixtiyoriy tarzda qatnashishi mumkin.

Shu bilan bir qatorda jamg'arib boriladigan pensiya tizimining amaldagi holati bir qator jiddiy muammolarni o'z ichiga oladi. Eng avvalo, badallar miqdorining nihoyatda kamligi jamg'armada to'planadigan umumiy mablag' hajmiga salbiy ta'sir qilmoqda. Natijada pensiyaga chiqqan paytda fuqarolarga ajratiladigan to'lovlar amaldagi yashash xarajatlarini qoplash uchun yetarli emas. Bundan tashqari, jamg'arma faqatgina yagona tashkilot tomonidan boshqarilayotganligi, boshqaruvda raqobat yo'qligi sababli samaradorlik past darajada qolmoqda. Afsuski, xususiy sektor yoki yirik kompaniyalar doirasida alohida jamg'arma tuzilmalari tashkil etilmagan. Eng achinarlisi, bu tizimning imkoniyatlari haqida jamoatchilikka yetarli axborot berilmayapti, targ'ibot ishlari sust olib borilmoqda va natijada fuqarolarning ishtirok etishga qiziqishi ham kamayib bormoqda.

Mamlakatimizda majburiy jamg'arib boriladigan pensiya tizimi hali to'liq joriy qilinmagan bo'lib, mavjud pensiya ta'minoti asosan taqsimlovchi tizimga asoslangan. Bu esa demografik yuklamaning ortib borishi fonida tizimning moliyaviy barqarorligiga xavf tug'diradi. Statistika ma'lumotlariga ko'ra, 2024- yil holatiga ko'ra pensiya oluvchilar soni 4,6 million kishidan oshgan, ularning 60% dan ortig'i davlat byudjeti hisobidan moliyalashtirilmoqda.⁴[5]

Bugungi kunda global miqyosda demografik holat ancha murakkablashgan. ayrim mamlakatlarda tug'ilish darajasining pasayib borayotgani, ayni vaqtda pensiya yoshiga yetgan aholining soni ortib borayotgani bu sohadagi muammolarni yanada keskinlashtirmoqda. Bundan tashqari, ishsizlik darajasining ham ko'plab davlatlarda o'sib borayotgani aholi farovonligiga salbiy ta'sir qilmoqda. Natijada, davlat tomonidan beriladigan pensiyalar yetarli darajada bo'lmay, ayniqsa, ijtimoiy jihatdan zaif toifadagi - pensiya yoshidagi fuqarolarning asosiy ehtiyojlarini to'liq ta'minlay olmayapti. Shu kabi holatlarni inobatga olgan holda, ko'plab davlatlar mavjud taqsimlovchi tizimdan asta-sekinlik bilan voz kechib, moliyaviy barqarorroq va uzoq muddatli istiqbolga ega bo'lgan jamg'arib boriladigan pensiya tizimiga o'tishni afzal

⁴ O'zbekistonda jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti tizimini takomillashtirish yo'llari. Muqimov Normuhammad Normurod o'g'li. - International scientific journal «MODERN SCIENCE AND RESEARCH» VOLUME 4 / ISSUE 5 / UIF:8.2 / M

ko'rmogda.

M.D.Ziyadullayevning fikricha, "Birlashgan Millatlar Tashkilotining ta'biricha aholining o'rtacha yoshi 40 yosh va undan yuqori bo'lgan davlatlarda demografik holat ancha izdan chiqqan, ya'ni davlat aholisi qarigan davlat deb hisoblanadi. Tug'ilish kam, o'rtacha umr ko'rish yoshi uzaygan natijada aholi orasida pensionerlar ya'ni 60 yoshdan oshganlar aholining salmoqli qismini tashkil etadi. Demak bunday mamlakatda pensiya tizimi bo'yicha keskin islohotlar tashkil etish talab etiladi. Bunda o'z-o'zidan davlat pensiyalari fuqarolarning ehtiyojini qondira olmaydi, shuning uchun ham pensiya tizimining nodavlat, xususiy, korporativ va jamg'arib boriladigan turlarini shakllantirish va rivojlantirish talab etiladi."⁵[4]

Misol uchun o'rtacha yosh: «2021-yil 1-yanvar holatiga Ozarbayjonda 32,3 yosh, Armanistonda 35,1 yosh, Belarus Respublikasida 40,0 yosh, Tojikistonda 24,5 yosh, Qozog'istonda 30,6 yosh, O'zbekistonda 29,2 yosh, Moldavada 36,7 yosh, Rossiyada 39,6 yosh, Qirg'izistonda 26,5 yosh, Ukrainada 40,6 yosh, Yaponiyada 47,3 yosh, Fransiya 41,4 yosh, Italiyada 45,5 yosh, Kanadada 42,2 Germaniyada 47,1 yosh, AQShda 38,1 yoshni tashkil etadi»⁶. [2]

Pensiya tizimida tez-tez islohat o'tkazishning asosiy sababi, davlatning pensiyaga oid majburiyatlarni bajarishi uchun moliyaviy resurslarning etishmasligidir va bu muammo aholining keksayib borishiga muvofiq kuchayib, murakkablashib boradi va mamlakatlarda vujudga kelgan iqtisodiy, ijtimoiy va demografik vaziyatlardan kelib chiqqan holda ahamiyat kasb etadi.⁷[4]

O'zbekiston pensiya tizimi majburiy badallar bo'yicha belgilangan to'lov tizimidan iborat bo'lib, borgan sari davlat byudjetidan ko'proq moliyalashtirilmoqda. So'nggi 10 yilda Pensiya jamg'armasi daromadlari 3,4 baravarga oshgan bo'lsa, xarajatlari 5 baravarga oshgan. 2020-yildan pensiya to'lovlarini moliyalashtirish uchun davlat byudjetidan doimiy ravishda transfert ajratilmoqda. 2022-yilda transfert miqdori 11 trln so'm (jami xarajatning 24,7%) tashkil etgan bo'lsa, 2023-yilda 15 trl so'm (29%) ko'zda tutilgan. 2030-yilda transfert miqdori 38 trln so'mga yetishi prognoz qilinmoqda⁸[6]

Ushbu fikr va tahlillarga qo'shilgan holda xulosa sifatida aytishimiz mumkinki jamg'arib boriladigan pensiya tizimini isloh qilish pensiya ta'minoti tizimi istiqboli uchun juda muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Hozirgi vaqtda jamg'arib boriladigan pensiya tizimining faqat bitta tashkilot tomonidan boshqarilishi bu sohada sog'lom raqobat muhitining shakllanishiga to'sqinlik qilmoqda. Tizim samaradorligini oshirish

⁵ Ziyadullayev M.D O'zbekiston Respublikasida pensiya tizimining huquqiy asoslarini takomillashtirish: Dissertatsiya. – Toshkent, 2023. – 250 b.

⁶ <https://worldpopulationreview.com/countru-rankings/median-age>

⁷ Ziyadullayev M.D O'zbekiston Respublikasida pensiya tizimining huquqiy asoslarini takomillashtirish: Dissertatsiya. – Toshkent, 2023. – 250 b

⁸ O'zbekistonda pensiya jamg'armasi faoliyatining rivojlanish istiqbolari. Inoyatova Maksuda Palvonnazirovna. - Ilm fan taraqqiyotida raqamli iqtisodiyot va zamonaviy ta'limning o'рни hamda rivojlanish omillari

uchun uni kengaytirish zarur, deb hisoblaymiz. Masalan, tijorat banklari yoki boshqa moliyaviy tuzilmalar doirasida alohida pensiya jamg'armalarini tashkil etish orqali ushbu yo'nalishda raqobatni kuchaytirish mumkin.

Shuningdek, har yili badallar miqdorining kamayib borayotgani fuqarolarning ushbu tizimga bo'lgan ishonchi va qiziqishini susaytirmoqda. Natijada, jamg'arma tizimi aholining nazarida yetarlicha ahamiyat kasb etmayapti. Shu boisdan, badallar hajmini oshirish fuqarolarni tizimga faolroq jalb etishning asosiy omillaridan biri bo'lishi mumkin deb o'ylaymiz. Iqtisodiy barqarorlikka ega yirik tashkilotlar qoshida alohida pensiya fondlarini joriy qilish amaliyotda o'zini oqlashi mumkin, deb hisoblayman. Xususan, nodavlat pensiya fondlarini qonunchilik asosida tashkil etish va ularning faoliyatini yo'lga qo'yish orqali tizimning jozibadorligini oshirish, aholini keng jalb etish va umuman jamg'arma modelini yanada rivojlantirishga erishish mumkin.

Bundan tashqari, 2005-yilgacha fuqarolarning mehnat staji mehnat daftarchasidagi yozuvlar yoki korxonalaridan berilgan ma'lumotnomalar asosida tasdiqlanib, bu qog'oz shakldagi, moslashuvchan, ammo ishonchliligi past bo'lgan tizim edi. 2005-2016 yillar oralig'ida pensiya tizimida individual jamg'arma prinsipi joriy qilinib, tashkilotlar Xalq bankiga pensiya badallarini umumiy summa ko'rinishida topshirgan, biroq bu summalar ishchilar kesimida taqsimlanmagan. Natijada, hozirgi raqamlashtirilgan tizim orqali pensiya tayinlanayotganda o'sha yillardagi mehnat staji yoki badallar aks etmay qolgan, bu esa fuqarolarning pensiya olish huquqlarini murakkablashtirib, stajni isbotlash uchun arxiv hujjatlari yoki guvohlar talab qilinishiga olib kelmoqda. Mazkur holat pensiya jamg'armasi faoliyatida muammolarni keltirib chiqarib, tashkilotlar va banklar tomonidan mas'uliyatli yondashuv yetishmasligi islohotlarning samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Raqamli tizim faqat mavjud ma'lumotlarni ko'rsatganligi sababli, elektron tarzda qayd etilmagan davrlar hisobga olinmaydi. Ushbu muammoni bartaraf etish uchun Xalq bankining arxivdagi dalolatnomalari asosida raqamlashtirishni amalga oshirish, korxonalar bilan hamkorlikda audit o'tkazish, fuqarolarga stajni mustaqil isbotlash uchun huquqiy asos yaratish, pensiya tizimiga oid barcha tarixiy ma'lumotlarni yagona raqamli arxiv tizimiga kiritish, hamda sun'iy intellekt asosida arxiv to'lovlarini avtomatik aniqlash va ularni INPS hisoblariga biriktirish orqali mavjud muammoni bartaraf etish lozim hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi. «Xalq so'zi», 2018-yil 29-dekabr. 271-272 (7229-7230).
2. "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risidagi" O'zbekiston Respublikasining qonuni. - Toshkent sh., 1993-yil 3-sentabr.

3. “Fuqarolarning jamg‘arib boriladigan pensiya ta‘minoti to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining qonuni. - Toshkent sh., 2004-yil 2-dekabr.

4. Ziyadullayev M.D O‘zbekiston Respublikasida pensiya tizimining huquqiy asoslarini takomillashtirish: Dissertatsiya. - Toshkent, 2023. - 250 b.

5. O‘zbekistonda jamg‘arib boriladigan pensiya ta‘minoti tizimini takomillashtirish yo‘llari. Muqimov Normuhammad Normurod o‘g‘li. - International scientific journal «MODERN SCIENCE AND RESEARCH» VOLUME 4 / ISSUE 5 / UIF:8.2 / M

6. O‘zbekistonda pensiya jamg‘armasi faoliyatining rivojlanish istiqbolari. Inoyatova Maksuda Palvonnazirovna. - Ilm fan taraqqiyotida raqamli iqtisodiyot va zamonaviy ta'limning o'rni hamda rivojlanish omillari